

Загальної та Особливої частини КК України можна визначити різного роду обставини, що унеможливають застосування окремих заходів кримінально-правового характеру. Удосконалення практики застосування відособлених заходів кримінально-правового характеру залежить не лише від уточнення окремих законодавчих положень Загальної частини КК України, але і від подальшого впорядкування уповноваженими на те особами законодавчо закріпленого механізму здійснення кримінального провадження щодо юридичних осіб.

Є. О. Письменський, д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк, Україна)

О. П. Горох, д.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна)

ПРО НАПРЯМИ СУЧАСНОГО РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

Правове регулювання суспільних відносин у сфері звільнення від покарання забезпечує кримінально-правовий інститут звільнення від покарання, норми якого передбачені переважно в розділі XII Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Формування зазначеного інституту відбувалося протягом багатьох років. На його становлення впливали правова думка, національне законодавство (зокрема конституційне, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче), зарубіжне законодавство (що було чинним на теренах України в різні історичні періоди), тенденції судової практики. Попри загалом позитивне враження від сформованого в чинному законодавстві інституту звільнення від покарання, водночас варто визнати, що не всі законодавчі рішення у цій сфері можна назвати виправданими, обґрунтованими, узгодженими.

Отже, анонсований початок роботи над реформуванням кримінального

законодавства України, зокрема і у сфері звільнення від покарання, безумовно, варто схвалити. Багаторічні наукові напрацювання авторів цієї публікації, а також інших юристів, насправді, засвідчують назрілу необхідність побудови ефективної системи видів звільнення від покарання.

Коротко окреслимо напрями сучасного реформування кримінального законодавства України у сфері звільнення від покарання.

1. *Удосконалення термінології, що використовується в розділі XII Загальної частини КК.* Роботу над вдосконаленням аналізованих законодавчих положень доцільним розпочати зі зміни назви розділу XII Загальної частини КК, що ідентифікує інститут звільнення від покарання в системі інших кримінально-правових правових інститутів. Вважаємо, що в назві аналізованого інституту повинно бути відображено родові поняття, що буде трансформовано в назву відповідного розділу КК. Отже, розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу України потрібно назвати так: «Звільнення від покарання». Саме така назва, на нашу думку, є лаконічною і чітко сформульованою, сприяє віднаходженню цього розділу в структурі Загальної частини КК та узагальнено відповідає змісту нормативно-правових приписів, що містяться в цій структурній частині Кодексу.

Також законодавець має звернути увагу й на базову термінологію, що використовується в аналізованому розділі КК. Так у статтях 74–87 КК використано однакові термінологічні звороти для позначення різних кримінально-правових понять. Звичайно, що нічого іншого, окрім плутанини під час тлумачення і застосування кримінального закону, такий підхід не дає. На нашу думку, у тексті зазначених кримінально-правових норм потрібно використовувати лише ті термінологічні звороти, що відображають та достовірно розкривають конкретний зміст та поняття певних різновидів звільнення від покарання.

Для цього пропонуємо у статтях аналізованого розділу використовувати у відповідній редакції такі термінологічні звороти: «звільнення від призначення покарання»; «звільнення від призначеного покарання»; «звільнення від відбування покарання»; «звільнення від відбування покарання з випробуванням»; «звільнення від відбування покарання»; «звільнення від подальшого відбування покарання». Зазначені модельні термінологічні звороти повинні стати основою для подальшого формування понятійного апарату аналізованого інституту.

На відміну від закріплених у кримінальному законодавстві визначень понять

«покарання» та видів покарань, на жаль, не сформульованими залишаються поняття «звільнення від покарання» та його різновиди. Це, на нашу думку, не сприяє однозначному застосуванню закону. У зв'язку з цим, пропонуємо закріпити в законі визначення поняття «звільнення від покарання», а також чітко сформулювати поняття та визначити різновиди групових видів звільнення від покарання.

2. Закріплення принципів та загальних засад звільнення від покарання. Неналежна якість правових норм, ігнорування судами базових положень інституту звільнення від покарання, допущення типових помилок у судовій практиці, суперечливе застосування закону тощо актуалізує, на нашу думку, необхідність закріплення в законодавстві принципів та загальних засад звільнення від покарання.

Принципи звільнення від покарання є основною, загальнообов'язковою ідеєю для законодавця (становлять основу формування правових норм) та правозастосовувача, що відображає суть, призначення та стандарти інституту звільнення від покарання. Вони складаються з принципів кримінального права, котрі мають специфічний вияв у разі звільнення особи від покарання, а також власне інституціональних принципів звільнення від покарання.

Загальні засади звільнення від покарання, на нашу думку, мають складатися з правил, що: 1) вимагатимуть врахування положень Загальної частини КК; 2) зобов'язують суд віддавати перевагу в разі конкуренції видів звільнення від покарання лише певному його виду; 3) закріплюватимуть положення, що містять заборону на застосування звільнення від покарання для певних категорій засуджених; 4) визначатимуть правила застосування видів звільнення від покарання за корупційні правопорушення.

3. *Оптимізація існуючої системи видів звільнення від покарання.* Оптимізацію системи видів звільнення від покарання доцільно здійснити, насамперед, через усунення колізій та невинуватеної конкуренції між положеннями кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого кодексів України. Далі потребують виключення з цієї системи «застарілі» і вже не актуальні, на нашу думку, заходи кримінально-правового впливу. Зокрема, вважаємо за доцільне:

1) трансформувати встановлені Загальною частиною КК види звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45–46, 48–49 КК) у відповідні види звільнення від призначення покарання (такий підхід зумовлений положеннями Конституції України, зарубіжним та національним досвідом законотворення);

2) виключити з КК норми, що закріплюють можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК), а також звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК);

3) установити положення, згідно з яким, у разі неможливості відбування особою з огляду на стан здоров'я, вагітність, працездатність чи професію призначеного їй покарання суд на підставі КК одержує право застосовувати до неї більш м'яке покарання, ніж яке вона відбуває або звільняти її від відбування покарання (наразі відповідне питання вирішується у нормах КВК, які потребують виключення);

4) визначити виникнення надзвичайних (особливих) обставин, що можуть потягти винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї як самостійної підстави для звільнення від відбування призначеного покарання (наразі відповідне питання вирішується у нормах КПК, які потребують виключення);

5) уможливити звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про примирення або про визнання вини лише у випадку, якщо суд, урахувавши тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість досягнення щодо засудженого мети покарання без його відбування (суд, з огляду на положення КПК України, приймає таке рішення у разі узгодження такого звільнення сторонами угоди).

4. *Розширення існуючої системи видів звільнення від покарання.* Розширення (оновлення) існуючої системи видів звільнення від покарання пропонується за рахунок такого:

1) надання судам права під час ухвалення вироку звільняти від відбування призначеного покарання осіб, які до ухвалення вироку тяжко захворіли, що перешкоджає відбуванню покарання;

2) надання судам права звільняти від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 79 КК) осіб, яким призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) наданням судам права звільняти від відбування покарання з випробуванням (ст. 79 КК) не лише вагітних жінок або жінок, які мають дитину віком до семи років, а й чоловіків, які мають дитину до семи років і є єдиними годувальниками;

4) запровадженням такого виду звільнення, як звільнення від відбування покарання з випробуванням у зв'язку з добровільним лікуванням від наркоманії чи

токсикоманії;

5) розширення можливостей для звільнення від подальшого відбування покарання для осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, а саме: надання суду права умовно-достроково звільняти таких осіб від відбування покарання та замінювати невідбуту частину покарання більш м'яким;

6) надання суду права призначену засудженому міру покарання, що перевищує санкцію нового закону, замість зниження до максимальної межі покарання, змінювати в межах розміру покарання, встановленого новим законом, із дотриманням вимог, визначених у частинах 1 і 2 ст. 65 КК.

7) передбачення таких нових видів помилування, як умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким або зменшення її міри;

8) надання суду права здійснювати заміну невідбутої частини покарання не лише повнолітнім, а й особам, які вчинили кримінальне правопорушення віком до 18 років;

9) встановлення можливості дострокового звільнення неповнолітнього від застосування примусового заходу виховного характеру, якщо він своєю поведінкою довів своє перевиховання;

10) передбачення можливості для юридичної особи бути звільненою від застосування до неї заходу кримінально-правового характеру у вигляді штрафу, якщо на час розгляду справи в суді вона добровільно відшкодувала нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також сплатила розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

5. Запровадження обмежень на застосування заохочувальних норм про звільнення від покарання щодо окремих категорій осіб. Утім, норми про звільнення від покарання не можуть бути застосовані щодо певних категорій осіб. У зв'язку з цим, видається доцільним запровадити обмеження на застосування таких норм щодо осіб:

1) які, будучи раніше звільненими від покарання, не виправдали довіри суду і демонструють бажання продовжувати протиправну поведінку (особи, які мають непогашену чи незняту судимість за вчинення умисного тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також особи, які вчинили нове кримінальне правопорушення протягом дії рішення суду, яким були встановлені обов'язки у зв'язку з їхнім попереднім звільненням від покарання);

2) які вчинили корупційні правопорушення. Застосування окремих видів звільнення від покарання вбачається доцільним дозволити лише щодо тих корупціонерів, які активного сприяли проведенню кримінального провадження щодо себе або інших осіб задля досягнення більш значущої суспільно корисної мети, пов'язаної з виявленням нових кримінальних правопорушень, їхнім припиненням або запобіганням.

6. *Формалізація заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.* Формалізацію заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання вбачається доцільним здійснювати через:

1) визначення матеріальної підстави для умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання як доведення засудженим свого виправлення через оцінку судом ставлення засудженого до вчиненого кримінального правопорушення, сумлінності поведінки та прагнення засудженого до законослухняного життя. Відповідні критерії мають встановлюватись згідно з визначеною у кримінально-виконавчому законодавстві процедурою та знаходити своє конкретне вираження (за бальною системою);

2) визначення матеріальної підстави для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким як становлення засудженим на шлях виправлення через оцінку судом ставлення засудженого до вчиненого кримінального правопорушення, сумлінності поведінки та прагнення до законослухняного життя. Відповідні критерії так само мають встановлюватись згідно з визначеною в кримінально-виконавчому законодавстві процедурою, знаходити своє конкретне вираження (за бальною системою) та належним чином розмежовуватись з критеріями, що встановлюються для умовно-дострокового звільнення;

3) установлення конкретних видів покарань або певної групи покарань (як більш м'яких), якими здійснюється зміна невідбутої частини покарання, а також правил здійснення такої заміни.

7. *Оптимізація оціночних ознак, використовуваних для позначення деяких умов та підстав застосування звільнення від покарання.* Оптимізувати оціночні ознаки, що використовуються для позначення деяких умов та підстав застосування звільнення від покарання пропонується у такий спосіб:

1) відмови від використання слова «негайному» при звільненні засудженої особи

від покарання за діяння, караність якого усунена, з огляду на те, що будь-яке звільнення від покарання завжди має відбуватись негайно, без зволікань і якнайшвидше;

2) уточнення, за яким будь-яке систематичне вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення (а не лише ті, які свідчать про пасивне небажання особи стати на шлях виправлення), розглядається як прояв негативних правових наслідків умовного звільнення від покарання.

8. *Реалізація принципу юридичної визначеності при конструюванні норм про звільнення від покарання.* Забезпечити юридичну визначеність при конструюванні норм про звільнення від покарання ми пропонуємо шляхом:

1) запровадження підходу, згідно з яким невиконання хоча б одного обов'язку, покладеного на засудженого, який умовно звільнений від покарання, означатиме порушення умов відповідного звільнення;

2) відмова від підходу, за якого питання про застосування давності (як вчиненого кримінального правопорушення, так і виконання покарання) до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, вирішує суд; замість цього, пропонується встановити для таких осіб універсальний двадцятирічний строк давності;

3) визначення особі, яка звільнена від відбування покарання з випробуванням, яка має непогашену або незняту судимість за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, іспитового строку в максимальних межах.

9. *Усунення законодавчих суперечностей у регулюванні звільнення від покарання.* Усунути законодавчі суперечності видається доцільним через:

1) чітке врегулювання можливості для звільнення засуджених осіб від додаткових покарань, поширивши її на звільнення від відбування покарання з випробуванням;

2) установа строку давності для виконання покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні (зараз цей строк помилково не визначається);

3) визначення можливості застосування до особи більш м'якого покарання, або її звільнення від відбування покарання у разі, якщо санкція норми Особливої частини КК України передбачає лише такі види покарання, які з урахуванням вимог Загальної частини КК України (щодо віку, стану здоров'я, вагітності або наявності дітей, працездатності чи професії) не можуть бути призначені такій особі;

4) регламентація правила, відповідно до якого в разі одночасного встановлення наявності двох і більше підстав для звільнення від покарання застосуванню має

підлягати той вид звільнення від покарання, що передбачений спеціальною нормою, або вид звільнення, який найбільшим чином покращує становище засудженого;

5) визначення того, що звільнення від покарання на підставі Указу Президента України про помилування має знайти свою додаткову регламентацію в Законі України «Про помилування».

10. *Підвищення ефективності нагляду за особами, звільненими від покарання.* Підвищити ефективність нагляду за особами, звільненими від покарання, вбачається можливим за рахунок:

1) установлення положення про покладання обов'язків, передбачених ст. 76 КК України, на осіб, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання та яким замінена невідбута частина покарання більш м'яким, що тягне настання негативних правових наслідків у разі їхнього невиконання;

2) установлення положення про покладання певних обов'язків на осіб, які звільнені від подальшого відбування покарання через тяжку хворобу, що тягне настання негативних правових наслідків у разі їхнього невиконання;

3) установлення нагляду за умовно-достроково звільненими особами та особами, звільненими від подальшого відбування покарання через хворобу.

Т. О. Михайліченко, к.ю.н., асистентка кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Полтава, Україна)

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ: ПИТАННЯ ДО РОЗДУМІВ

Чинний Кримінальний кодекс України (далі КК) передбачає 12 видів покарань, з яких аж 10 – основні. Проте окремі фахівці вважають, що de-facto законодавчий перелік є більшим, адже, наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, фактично є двома самостійними видами покарань²¹⁰.

Натомість, якщо брати за приклад кримінальне законодавство деяких країн

²¹⁰ Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. – Київ: Фонд «Правова ініціатива», 2003. С. 156